

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΒΔ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

A.Δ. ΡΙΖΑΚΗΣ

Η περίοδος των εμφυλίων πολέμων, κατά τη διάρκεια του 1ου π.Χ. αιώνα, υπήρξε ιδιαίτερα καταστρεπτική για τις ελληνικές πόλεις στο σύνολό τους σχεδόν, αφού η Ελλάδα απετέλεσε το θέατρο των πολεμικών συγκρούσεων και επομένως την κύρια πηγή ανεφοδιασμού των Ρωμαίων στρατηγών. Παρόλον ότι οι πηγές της περιόδου σπάνια ονομάζουν τις πόλεις και το είδος της συνεισφοράς, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι καμιά τους δεν απετέλεσε εξαίρεση από τον θλιβερόν αυτό απολογισμό. Οι υποχρεωτικές συνεισφορές σε χρήμα, είδη διατροφής και ανθρώπινο υλικό για τις μεγάλες ανάγκες αυτών των αναμετρήσεων επιδείνωσαν τη χρονίζουσα πλέον οικονομική και δημογραφική αιμορραγία σε σημείο σχεδόν απελπιστικό¹. Η μαζική παρουσία Ρωμαίων *negotiatores* σε πολλές πόλεις, παρά τα αναμφισβήτητα οφέλη που είχε η παρουσία τους για το εμπόριο, ήταν μάλλον αρνητική για τους ελληνικούς πληθυσμούς των περιοχών όπου αυτοί εγκαταστάθηκαν, αφού είναι γνωστό ότι οι επήλυδες επιδόθηκαν στην αφαιμάξη των ελάχιστων πηγών πλούτου που είχαν απομείνει, πολύ συχνά μάλιστα με την επιδοκμασία ή την

1. Πρβ. J.A.O. Larsen, *Roman Greece*, στο συλλογικό έργο του T. Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome IV*, New York 1975 (ανατ. της έκδ. του 1938), 422-435 και του ιδίου, *The Policy of Augustus in Greece*, *Acta classica* I, 1958, 125 υποσ. 6 με την προγενέστερη βιβλιογραφία. E.J. Owens, *Increasing Roman Domination of Greece in the Years 48-27 B.C.*, *Latomus* 35, 1976, 726 κεξ. Οι πόλεις ήταν ακόμα υποχρεωμένες να δαπανούν μεγάλα ποσά για την υποδοχή και διαμονή περαστικών αξιωματούχων της Ρώμης, Πρβ. Larsen, *ό.π.*, 430, υποσ. 17.

ανοχή των Ρωμαίων διοικητών της Επαρχίας². Η οικονομική κατάσταση πολλών πόλεων είχε φτάσει σε επικίνδυνο σημείο. Η γνωστή αποστροφή του *Ser. Sulpicius* (Cic., *Ad. Fam.* IV. 5, 4), που ταξιδεύοντας στον Σαρωνικό (46 π.Χ.) έβλεπε με θλίψη γύρω του μόνο ερείπια, παρά τη συναισθηματική της φόρτιση, δεν είναι καθόλου υπερβολική και εκφράζει ασφαλώς μια γενικότερη κατάσταση: *quae opprida quodam tempore florentissima fuerant, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent*.

Μιά ανάλογη επιδείνωση παρατηρεί κανείς και στον πολιτικό χώρο αφού είναι σε όλους γνωστό πώς η εξουσία μετά το 146 π.Χ. πέρασε παντού στα χέρια των ευπόρων τάξεων με την επιδοκμασία και εύνοια της Ρώμης³ και οι ελάχιστες προσπάθειες ανατροπής αυτού του καθεστώτος ήταν αδύναμες και οδήγησαν στην επιδείνωσή του⁴. Η σχετική «ελευθερία»⁵ και αυτοδιοίκηση που γνώρισαν μετά το 146 π.Χ. σταδιακά διαβρώθηκε τον 1ο αι. και η εξέλιξη φαίνεται πως επιταχύνθηκε μετά τον Μιθριδατικό πόλεμο και τους εμφυλίους που ακολούθησαν⁶.

Πράγματι δύο μόνο χρόνια μετά τα Φάρσαλα ο Καίσαρ θα τοποθετήσει στην Ελλάδα ένα ξεχωριστό διοικητή με αποστολή την οργάνωση μιας νέας ρωμαϊκής επαρχίας⁷, μέσα στα πλαίσια της γενικής πολιτικής του που επεδίωκε να εξασφαλίσει μια μεγαλύτερη ενότητα στο ρωμαϊκό κράτος παρέχοντας συγχρόνως μεγαλύτερη ασφάλεια

-
2. Πρβ. E. Badian, *Roman Imperialism in the Late Republic*, New York 1976², 63-64. Ένα γνωστό παράδειγμα συνεργασίας προέρχεται από το Αίγιον: Van Berchem, *Les Italiens d' Argos et le déclin de Délos*, *BCH* 86, 1962, 305-313 και του ίδιου *ό.π.* 87, 1963, 322-324.
 3. Βλ. G.W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford 1965, 7 υποσ. 2 και κεφ. VIII, 85-100 και τελευταία G.E.M. De Ste. Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London 1981, 523 με όλη την πρόσφατη βιβλιογραφία.
 4. Πρβ. την εξέγερση της Δύμης γύρω στο 145 π.Χ. (Syll.³, 531, Cf. A. Ριζάκης, Η ρωμαϊκή πολιτική στην Πελοπόννησο και η Αχαϊκή συμπολιτεία, *Πρακτικά Γ' διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών σπουδών*, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985 (Αθήνα 1988), 23-25) και της Αθήνας το 88 π.Χ. που οδήγησε στην εγκαθίδρυση μιας επαναστατικής κυβέρνησης για δυο χρόνια (πρβ. De Ste. Croix, *ό.π. υποσ. 3*), Appendix IV, 2, 523-529: κριτική παρουσίαση με όλη τη σύγχρονη βιβλιογραφία για την κατάσταση στον ελληνικό κόσμο μετά το 146 π.Χ. Για την Αθήνα ειδικότερα βλ. σ.σ. 526-527 με βιβλιογραφία.
 5. Πρβ. A.H.M. Jones, *Civitates liberae et immunes in the East*, *Anat. Studies Presented to W.H. Buckler*, 1939, 108 κεξ. και Ριζάκης, *ό.π. υποσ. 4*), 22 υποσ. 11 όπου και η τελευταία βιβλιογραφία.
 6. E.J. Owens (*ό.π. υποσ. 1*), 718-729.
 7. Βλ. W. Sternkopf, *Verteilung d. Provinzen vor d. Mutin. Krieg*, *Hermes* 47, 1912, 329-330. E. Groag, *Die römische Reichsbeamten von Achaia bis auf Diokletian*, Wien und Leipzig 1939, 3-7. Owens, (*ό.π. υποσ. 1*).

στή Ρώμη⁸. Η πολιτική αυτή δεν εμπόδιζε τους επιφανείς Ρωμαίους να βλέπουν πάντα με μεγάλη συμπάθεια ορισμένες ελληνικές πόλεις και η ελληνική παιδεία και συνήθειες υιοθετήθηκαν τώρα από ένα μεγάλο μέρος της ηγετικής τάξης της Ρώμης. Μέσα στον 1ο αι. π.Χ. παρατηρείται η ενίσχυση των δεσμών ανάμεσα σε αυτήν και την ελληνική αριστοκρατία και διανοήση. Η τελευταία φαίνεται να αποδέχεται πλέον, μετά από τόσες αποτυχημένες απόπειρες, τη ρωμαϊκή κυριαρχία την οποία προσπαθεί να εξισορροπήσει με το μόνο αντίβαρο που της απέμεινε, εκείνο της πολιτιστικής της υπεροχής⁹. Η διαφοροποίηση της στάσης της ελληνικής ηγετικής τάξης των πόλεων, ή τουλάχιστον ενός μεγάλου μέρους της, εξηγεί την απουσία μαζικών ή μεμονωμένων αντιδράσεων στις κοσμοϊστορικές αλλαγές που εισήγαγε ο Καίσαρ. Η μόνη της επιδίωξη, εκτός από σπάνιες βέβαια εξαιρέσεις, είναι η καλλιέργεια προσωπικών σχέσεων με τους εκπροσώπους της ρωμαϊκής ηγεσίας που επωφελείται της ευκαιρίας να δημιουργήσει ένα δίκτυο «πελατείας» στον ελληνικό χώρο. Το φαινόμενο αυτό, που είναι γνωστό από την προηγούμενη περίοδο, παίρνει όμως σημαντικές διαστάσεις κατά τη διάρκεια των τελευταίων εμφυλίων πολέμων, θα βοηθήσει στη δημιουργία ενός νέου κλίματος μέσα στο οποίο θα οικοδομηθεί η Αυτοκρατορία αργότερα¹⁰.

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο Πομπήιος είναι ο πρώτος Ρωμαίος ο οποίος διέθετε ένα ευρύ δίκτυο «πελατείας» που κάλυπτε το σύνολο σχεδόν των ρωμαϊκών επαρχιών γιατί ήταν ο πρώτος που αντελήφθη τη σημασία της για τη στερέωση της προσωπικής του ισχύος και της ρωμαϊκής κυριαρχίας¹¹. Στην ελληνική χερσόνησο διέθετε μεγάλες συμπάθειες παρά την οικονομική αφαίμαξη και την κάθε είδους καταπίεση και εκμετάλλευση που υπέστησαν, κατά τη διάρκεια της αρχής του, οι πόλεις της¹², όπου εκτός από τους Έλλη-

8. Πρβ. F.F. Abbot - A.C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton 1926, 184. Groag, (ό.π. υποσ. 7), 5 κεξ. M. Gelzer, *Caesar: der Politiker und Staatsmann*, Wiesbaden, 1960⁶, 258.

9. Πρβ. M.H. Crawford, *Greek Intellectuals and the Roman Aristocracy στο Imperialism in the Ancient World* (εκδ. P.D.A. Garnsey and C.R. Whittaker), London - New York - Melbourne 1978, 200 κεξ.

10. Πρβ. E. Badian, *Foreign Clientella (246-70 B.C.)*, Oxford 1958, 262: «The Empire was based on the personal loyalty of leading men throughout the provinces to leading families at Rome». Βλ. επίσης L. Harmand, *Le patronat sur les collectivités publiques des origines au Bas Empire*, PUF, Paris, 1957, 39-41.

11. Harmand, (ό.π. υποσ. 10), 125-127. Την αρχή αυτή υιοθέτησαν και επεξέτειναν αργότερα ο Καίσαρ, ο Αντώνιος και ο Αύγουστος πρβ. Bowersock, (ό.π. υποσ. 3), 7 κεξ.

12. Caes, *B.C.* III. 3, 1: *liberis Archaiiae populis pecuniam exegerat*, πληροφορία που

νες και οι περισσότεροι Ρωμαίοι οι εγκαταστημένοι στις ελληνικές πόλεις, που συμβατικά τους ονομάζουμε *negotiatores*, ανήκαν στην ευρύτερη «πελατεία» του Πομπηίου. Το γεγονός αυτό εξηγεί την ευκολία με την οποία στρατολόγησε δύο λεγεώνες μόνο από αυτούς από τη Μακεδονία όταν αποφάσισε να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις του στην παραπάνω Επαρχία λίγο πριν από τα Φάρσαλα¹³.

Πριν από την επικείμενη αναμέτρηση οι φίλοι του, Έλληνες και Ρωμαίοι, κινητοποιήθηκαν για τον έλεγχο των πόλεων με στρατηγική σημασία και των κέντρων του ανεφοδιασμού. Από την αλληλογραφία του Κικέρωνα πληροφορούμεθα ότι ο μεγάλος αυτός ρήτωρ βρισκόταν από τον Ιανουάριο ως τον Ιούλιο του 48 στο στρατόπεδο του Πομπηίου στην Ήπειρο (*Ad. Att. XI. 1,2,3,4a,4*) και ότι οι δυσκολίες ανεφοδιασμού που είχε ο Καίσαρ στην περιοχή δεν ήταν άσχετες με τις συμπάθειες που είχε ο Πομπήιος, ο Κικέρων και κυρίως ο φίλος του Αττικός στο Βουθρωτό¹⁴. Οι Πομπηϊανοί είχαν και άλλα ερείσματα στις δυτικές ακτές της ελληνικής χερσονήσου από τα οποία πολύ σημαντικά ήταν εκείνα των πόλεων των βορειών ακτών της Πελοποννήσου, δηλαδή η Δύμη και η Πάτρα. Στην πρώτη είχε εγκαταστήσει ο ίδιος το 67 π.Χ. ένα μέρος από τους ηττηθέντες πειρατές των οποίων ήταν και ο φυσικός πάτρων¹⁵. Το σημαντικότερο ωστόσο κέντρο των Πομπηϊανών φαίνεται πως ήταν η Πάτρα. Την πόλη την επισκέπτονταν πολλοί Ρωμαίοι αξιωματούχοι από τον 2ο κιόλας π.Χ. αιώνα καθώς ήταν στον δρόμο τους προς την υπόλοιπη Ελλάδα και τη Μ. Ασία¹⁶. Ορισμένοι από αυτούς που συνέβαινε να

παρόλο που προέρχεται από τον Καίσαρα δεν έχει από κανέναν αμφισβητηθεί. Θα πρέπει ίσως να σημειωθεί ότι εδώ *Achaia* σημαίνει Ελλάδα. Πρβλ. Larsen, (*ό.π. υποσ. 1*), 431 υποσ. 18 όπου από τις παρατιθέμενες πηγές φαίνεται η σύγχυση που υπάρχει ως προς τη σημασία των όρων αυτή την περίοδο. Για το θέμα αυτό βλ. τώρα J. Oliver, *Historia* 30.4, 1981, 415 υποσ. 2 με τη σχετική βιβλιογραφία.

13. Ο J. Carcopino, *J. César*, Paris 1968, 855 περιγράφει, με βάση σύγχρονες πηγές, την «πελατεία» αυτή του Πομπηίου στην οποία απευθύνθηκε σε δύση και ανατολή, πρβ. επίσης P.A. Brunt, *Italian Manpower 225 B.C. -A.D. 14*, Oxford 1967, 228 και κυρίως E. Badian, (*ό.π. υποσ. 10*), 252-290.
14. Πρβ. E. Deniaux, Atticus et l'Épire στο *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité, Actes du colloque international de Clermont-Ferrand (22-25 Octobre 1984)*, Clermont-Ferrand 1987, 251.
15. Πρβ. Harmand, (*υποσ. 10*), 23-26. A. Dreizehnter, Pompeius als Stadtgründer, *Chiron* 5, 1975, 243: «Die Piraten bildeten eine starke Reservetruppe für Pompeius».
16. A. Rizakis, Le port de Patras et les communications avec l'Italie sous la République στα *Mélanges maritimes offerts à J. Rougé, Cahiers d'histoire* 33, 1988, 453-472.

είναι πολιτικοί φίλοι του Πομπηίου είχαν δημιουργήσει στην πόλη συμπάθειες, φιλίες και ισχυρούς δεσμούς πελατείας. Από την αλληλογραφία του Κικέρωνος εξάγεται ότι ο ρήτωρ είχε αρκετούς «πελάτες» στην Πάτρα, Έλληνες και Ρωμαίους¹⁷. Από τους πρώτους ο πιο γνωστός είναι ο Λύσων *hospes* και *familiaris* του ρήτορος (*Ad Fam.* XIII, 19) στον οποίο, το φθινόπωρο του 50, επιστρέφοντας από την Κιλικία, εμπιστεύθηκε τον αγαπημένο του δούλο *Tiro* που είχε αρρωστήσει στην Πάτρα¹⁸. Η αφοσίωση που έδειξε ο Λύσων σε αυτή την περίπτωση, ασφαλώς θα διηύρυνε μια φιλία που θα ήταν παλιά. Από τους Ρωμαίους *negotiatores* τους εγκατεστημένους στην πόλη δύο πολύ σημαντικά πρόσωπα, ο *M. Curius* και ο *M. Gemellus* ήταν επίσης πελάτες του ρήτορος¹⁹. Ο πρώτος, που φαίνεται να ήταν και ο πιο έμπιστος, διατηρούσε με αυτόν μια πυκνή και πολύ φιλική αλληλογραφία, πυκνότερη οπωσδήποτε τόσο στην περίοδο της διαμονής του *Tiro* στην πόλη, όσο και στην περίοδο ανάμεσα στο 46-44 π.Χ.²⁰ Μια επιστολή του ρήτορος υπαινίσσεται μια συνάντησή του με τον *Curius* κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Πάτρα το 48 π.Χ. και είναι πολύ πιθανό η συνάντηση αυτή να έλαβε χώρα μετά τα Φάρσαλα²¹.

Ο Καίσαρ αντίθετα διέθετε στην αρχή, είναι αλήθεια, πολύ λίγα στηρίγματα στις ελληνικές πόλεις, γρήγορα ωστόσο κατανόησε τη σημασία τους και τα αναζήτησε με κάθε τρόπο, την πειθώ, τον φόβο αλλά και τη βία. Η προσπάθειά του απέβλεπε στον έλεγχο των δυτικών ακτών, στρατηγικών σημείων της ελλαδικής χερσονήσου και των κέντρων ανεφοδιασμού, όπως η Θεσσαλία, που του ήταν απαραίτητα²². Στον Κορινθιακό κόλπο ο στρατηγός του Καίσαρος *Fufius*

17. Πρβ. R.J. Rowland, JR, Cicero and the Greek World, *TAPhA* 103, 1972, 451-461, ιδιαίτερα 459-460.

18. *Ad Fam.* XVI. 4,2. 5,1. 9,3. Πρβ. W.C. MacDermott, M. Cicero and M.Tiro, *Historia* 21, 1972, 271-286. Rizakis, (ό.π. υποσ. 16).

19. Βλ. W. C. MacDermott, Manius Curius, *The Classical Weekly* 49, 1947/8, 179-184. Για τον *Gemellus*, του οποίου οι ακριβείς ασχολίες στην Πάτρα δεν είναι γνωστές, βλ. Cic. *Ad Fam.* XIII. 19,2.

20. Πρβ. MacDermott (ό.π. υποσ. 19), *passim* και Rizakis, (ό.π. υποσ. 16), υποσ. 11.

21. *Ad Fam.* XIII.17,1: *et Patris cum aliquotiens antea tum proxime hoc miserrimo bello domus eius tota mihi patuit*. Πρβ. J. Beaujeu, *Cicero: correspondance* VII, CUF 1980, *ad loc.*: σχόλια και MacDermott, (ό.π. υποσ. 19), 180-181.

22. Πρβ. Larsen, (ό.π. υποσ. 1), 432 υποσ. 19 σχετικά με τις επιτυχίες της αποστολής του Καίσαρα στη Θεσσαλία. Του ίδιου, *Acta classica* I, 1958, 125 και τελευταία B. Helly, *Les Italiens en Thessalie au IIe et au Ier s. av. J.-C.* στο *Les «bourgeoisies» municipales italiennes au IIe et au Ier s. av. J. -C.*, Paris 1983, 359-360 και 376-377 (για τον Ηγησάρετο, έμπιστο του Πομπηίου).

Galenus είχε μερικές σημαντικές επιτυχίες. Οι Δελφοί, η Θήβα και ο Ορχομενός προσεχώρησαν οικειοθελώς στο στρατόπεδο του Καίσαρος και η ευνοϊκή αυτή τροπή των πραγμάτων τον ενεθάρρυνε να στείλει πρεσβείες και σε άλλες πόλεις, προφανώς της Βοιωτίας (Caes. B.C. III, 56). Η επιχείρηση, ωστόσο, δεν ήταν σε όλα της τα σημεία εύκολη. Έτσι η προέλασή του αναχαιτίστηκε στον Ισθμό από τον *Rutilius Lupus* που ήταν επιφορτισμένος από τον Πομπήιο με την προστασία της Αχαΐας. Αυτό δεν τον εμπόδισε να περάσει στον Σαρωνικό κόλπο για να εξουδετερώσει δύο σημαντικά κέντρα αντίστασης των Πομπηϊανών, την Αθήνα και τα Μέγαρα από τα οποία το τελευταίο συνέχισε να αντιστέκεται ακόμα και μετά τα Φάρσαλα. Προφανώς, κατά τη διάρκεια αυτής της πολιορκίας, ο στρατηγός του Πομπήιου, ο *Cato* ο νεώτερος, και μαζί του ο *Petreibus Faustus*, γαμπρός του, κατέλαβαν την Πάτρα για να αποκόψουν τον *Galenus* από την επικοινωνία και τον ανεφοδιασμό από την Ιταλία²³. Η επιχείρηση αυτή δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, αν σκεφθεί κανείς τα στηρίγματα που είχε στην πόλη αυτή ο Πομπήιος, αλλά έγινε με μεγάλη καθυστέρηση, όταν δηλαδή η αναμέτρηση είχε κριθεί. Πράγματι ο *Fufius Galenus* κατέλαβε, λίγο αργότερα, την πόλη με την ίδια ευκολία, αφού κατάφερε πρώτα να εκφοβίσει τον Κάτωνα που την εγκατέλειψε και αναγκάστηκε να καταφύγει δια μέσου της Κέρκυρας στην Υδρουντα της Κάτω Ιταλίας. Η έγκαιρη και εύκολη πτώση της πόλης την προφύλαξε από την εκδίκηση που θα της στοίχιζε μια επίμονη αντίσταση όπως π.χ. συνέβη με την περίπτωση της πόλης των Μεγάρων η οποία καταστράφηκε εκ θεμελίων και οι κάτοικοί της επωλήθησαν ως δούλοι²⁴.

Μετά τα Φάρσαλα ήταν φυσικό ότι πάρα πολλές πόλεις προσπάθησαν να προσεγγίσουν και να εξευμενίσουν τον παντοδύναμο κύριο της οικουμένης από φόβο ή από καιροσκοπική διάθεση. Ήδη από το φθινόπωρο του 48 π.Χ. ιδιαίτερες τιμές απονεμήθηκαν στον Καίσαρα σε πολλές ελληνικές πόλεις²⁵. Η κίνηση των πρεσβειών προς τη Ρώμη για να εκφράσουν τη λύπη και τη μετάνοια για τη συνεργασία τους με τον Πομπήιο ήταν ιδιαίτερα έντονη²⁶. Η πτώση του Πομπηίου άνοιξε πλέον τον δρόμο στον Καίσαρα για τη δημιουργία και

23. Δίων Κάσσιος 42, 13, 3 και 14,5. Cic. *Ad Fam.* XI, κεφ. 51.

24. Δίων Κάσσιος 42, 14. Πρβ. Πλουτ. *Βρούτος* 8.

25. Πρβ. Raubitschek, *JRS* 44, 1954, 65 κεξ. M.A. Payne, *Ἀρετᾶς ἕνεκεν: honors to Romans and Italians in Greece from 260 to 27 B.C.*, Ann Arbor, U.M.I. 1987, 308-314.

26. M. Rostowtzeff, *JRS* 7, 1917, 27 κεξ.

νέων σχέσεων εξάρτησης και «πελατείας» και στον ελλαδικό χώρο. Η κατάσταση ωστόσο φαινόταν ακόμα και μετά τα Φάρσαλα ρευστή. Ο Κικέρων συμφιλιώθηκε με τον Καίσαρα μετά την πτώση του Πομπηίου γιατί τον θεωρούσε ως τον μόνο κατάλληλο να αποκαταστήσει μια δημοκρατία ανεκτή. Παράλληλα ωστόσο καλλιεργούσε τις προσωπικές του σχέσεις και πολλαπλασίαζε τις επαφές με τους επιτελείς και τους εμπίστους του χωρίς όμως και να εντάσσεται αναφανδόν με το μέρος τους²⁷. Οι δεσμοί του Κικέρωνος με τους Πατρείς πελάτες του δυναμώνουν αυτή την περίοδο. Τα διάφορα προβλήματά τους, που θίγονται αόριστα μέσα στην αλληλογραφία, πρέπει να είχαν σχέση με τα πολιτικά σχέδια του δικτάτορος και ενδεχομένως με τους κινδύνους που συνεπάγονταν για τα συμφέροντά τους ο σχεδιαζόμενος αποικισμός στη βόρεια Πελοπόννησο. Για πρώτη φορά μετά την ήττα του 146 π.Χ. η αποστολή ρωμαίων αποίκων κινδυνεύει να ανατρέψει την παραδοσιακή οικονομική και κοινωνική ισορροπία στην οποία οι τοπικές αριστοκρατίες διατηρούσαν το μονοπώλιο με την εύνοια της Ρώμης. Η εμπλοκή της Πάτρας, κατά τον τελευταίο εμφύλιο πόλεμο, υπέρ του Πομπηίου αυξάνει τους φόβους για μια επερχόμενη οικονομική καταστροφή και κοινωνική περιθωριοποίηση.

Είναι βέβαιο πως τα σχέδια ίδρυσης αποικιών στις βόρειες ακτές της Πελοποννήσου εντάσσονται σε εκείνα ενός ευρύτερου αποικισμού του δικτάτορος στην ελλαδική χερσόνησο και ιδιαίτερα στις δυτικές ακτές της. Η αποστολή αποίκων στο Βουθρωτό, τη Δύμη και την Κόρινθο αποτελούν ενιαίο μέρος του ευρύτερου σχεδίου που αποσκοπούσε καταρχήν στον διακανονισμό εσωτερικών προβλημάτων και αποκατάσταση ισορροπιών. Η περιοχή συγκέντρωνε για τους αποίκους ασύγκριτα πλεονεκτήματα και δεν ήταν η πρώτη φορά που Ρωμαίοι πολίτες θα εγκαθίσταντο σε αυτήν. Ιδιαίτερα από τον 1ο αιώνα πολλοί εύποροι Ρωμαίοι είχαν επιλέξει τις περιοχές αυτές και σε μερικές τουλάχιστον περιπτώσεις είχαν αγοράσει τεράστιες εκτάσεις²⁸. Υπήρχε, λοιπόν, μια εξοικείωση των Ρωμαίων με την πε-

27. Πρβ. J. Klass, *Cicero und Caesar. Ein Beitrag zur Aufhellung ihrer gegenseitigen Beziehungen*, Berlin 1930, passim. M. Gelzer, *Cicero und Caesar*, Wiesbaden 1968, passim. J. Béranger, *Dans la tempête: Cicéron entre Pompée et César (50-44 av. J.-C.)*, στο βιβλίο του J. Béranger, *Principatus* 107-115 και ιδιαίτερα σ. 14.

28. Ο πιο γνωστός από αυτούς είναι ο Αττικός και οι γνωστοί *Synepirotae*, οι *Epirotici homines*: Cic., *ad Att. I*, 13, 1 πρβ. Deniaux (ό.π. υποσ. 14), 245-246. Για τους *negotiatores* της Πάτρας και του Αιγίου πρβ. Rizakis (ό.π. υποσ. 16), 470-472. Για τις ρωμαϊκές εγκαταστάσεις στην Ήλιδα, Κεφαλληνία και Αμβρακία βλ. N. Purcell, *The Nicopolitan Synoecism and Roman Urban Policy*, στα *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου για την Νικόπολη*, 23-29 Σεπτεμβρίου 1984, Πρέβεζα 1987, 74 και υποσ. 12.

ριοχή και λόγω των εγκαταστάσεων που προαναφέρθηκαν κυρίως όμως λόγω της γειτνιάσεώς της με την Ιταλία και της συχνής και εύκολης επικοινωνίας²⁹ γεγονός που την τοποθετούσε μοιραία μέσα στα σχέδια και τα σχέδια ενός αποικισμού τόσο εκείνου του Καίσαρος όσο και των διαδόχων του³⁰. Η επιλογή βέβαια των συγκεκριμένων από τον δικτάτορα θέσεων, στις δυτικές ακτές της Ελλάδος, υπαγορεύτηκε και από άλλους λόγους μερικοί από τους οποίους είναι προφανείς. Είναι φανερό π.χ. ότι οι αποικίες αυτές, διεσπαρμένες σε επικαιρες θέσεις στα δυτικά παράλια της Ελλάδος, θα μπορούσαν να αποτελέσουν τις ρωμαϊκές πύλες της ανατολής στην οποία η πρόσβαση θα ήταν έτσι δίχως εμπόδια και εκπλήξεις. Η τελευταία εμπειρία του Καίσαρος, κατά τη διάρκεια της αναμέτρησής του με τον Πομπήιο, παρά την ευτυχή γι' αυτόν έκβαση του πολέμου, ήταν από την άποψη αυτή αρκετά διδακτική. Ο έλεγχος των στρατηγικών σημείων της Χερσονήσου και μερικών κέντρων ανεφοδιασμού επιτεύχθηκε μόνο χάρη στην ολιγωρία των Πομπηϊανών γεγονός που έκρινε και την εξέλιξη της σύγκρουσης. Η σχεδιαζόμενη εκστρατεία κατά των Πάρθων καθιστούσε την ίδρυσή τους επικτακτική για ένα ακόμα λόγο: ο Καίσαρ είχε λόγους να επιδιώκει την ανάπτυξη στενότερων δεσμών «πελατείας» με τις πόλεις της Ανατολής. Η ίδρυση πολλών αποικιών απέβλεπε στη δημιουργία ενός αντίβαρου στην «πελατεία» του Πομπηϊού³¹ γιατί εξασφάλιζε το *patrocinium* στον ιδρυτή τους³². Τα σχέδια αποικισμού του Καίσαρος πρέπει να έγιναν γνωστά στο τέλος του 46 π.Χ., λίγους μήνες μετά την επιστροφή του από την Αφρική και τα επινίκια που ακολούθησαν στη Ρώμη³³. Η πολιτική αυτή μιας ελεγχόμενης μετανάστευσης ή αποικισμού του Καίσαρος είναι παλαιά και χρονολογείται από την υπατεία του το 59 π.Χ. (Suet., *Caes.* XLII, 1). Ο νόμος αυτός συνοδεύτηκε από έναν άλλο την *lex Mamilia Roscia Peducaea Alliena Fabia* που οι περισσότεροι ιστορικοί χρονολογούν το 55 π.Χ., άποψη που αμφισβητήθηκε από τον F.T. Hinrichs³⁴, που προτείνει μια νεότερη χρονολογία στο 49 π.Χ.

Η επιχείρηση ωστόσο της εγκατάστασης αποίκων δεν φαίνεται πως ήταν απλή. Η κατάληψη με βία της γης ή ακόμα και η αναγκα-

29. Πρβ. Rizakis, (ό.π. υποσ. 16), passim.

30. Purcell, ό.π. υποσ. 28.

31. D. Kienast, *Augustus: Prinzeps und Monarch*, Darmstadt 1982, 390 και υποσ. 110.

32. Harmand, (υποσ. 10), 136 υποσ. 108.

33. Πρβ. J. Beaujeu, (ό.π., υποσ. 21), 59.

34. Das legale Landversprechen im Bellum civile, *Historia* 18, 1969, 521 κεξ.

στική απαλλοτριώσή της μπορούσε να δημιουργήσει απρόβλεπτες αντιδράσεις. Εκτός από τη γη της Κορίνθου που ανήκε από το 146 π.Χ. στον *ager publicus* (Cic. *leg. agr.* I, 5. II, 51) και επομένως ο αποικισμός της δεν δημιουργούσε κανένα νομικό ή κοινωνικό-οικονομικό πρόβλημα, σε καμιά άλλη περίπτωση η κατάσταση δεν ήταν σαφής. Η περίπτωση του Βουθρωτού είναι καλύτερα γνωστή. Η αποστολή αποίκων εδώ δικαιολογούνταν και νομιμοποιούνταν από το γεγονός ότι η πόλη χρωστούσε, κατά τον Καίσαρα, φόρους που δεν μπορούσε να εξοφλήσει και συνεπώς η δέσμευση ενός μέρους της γης της για τους αποίκους γινόταν για να αντισταθμιστεί αυτή η οφειλή³⁵. Η επιχείρηση του αποικισμού στο Βουθρωτό έθιγε τους μικροϊδιοκτήτες και σίγουρα και τους μεγαλοϊδιοκτήτες σαν τον Αττικό, παρόλο που ο Κικέρων αποφεύγει να μνημονεύσει το γεγονός στην αλληλογραφία του³⁶. Από αυτή φαίνεται ότι ο Αττικός για να προλάβει τη διαρπαγή της περιουσίας των φίλων του κινητοποιεί τους γνωστούς του στη Ρώμη και κατά κύριο λόγο τον Κικέρωνα. Ο τελευταίος αναπτύσσει μια πρωτοφανή και εξαιρετικά μεθοδευμένη δραστηριότητα, στην αλληλογραφία του μάλιστα εξηγεί συχνά τη στρατηγική των επιλογών και των κινήσεων χωρίς ωστόσο να είναι ιδιαίτερα σαφής ως προς ορισμένες λεπτομέρειες. Το γεγονός αυτό καθιστά την ανάγνωση και κυρίως την ερμηνεία μερικών σημείων πολύ δύσκολη. Είναι πάντως σαφές ότι οι επεμβάσεις αυτές επιτυγχάνουν σε μια πρώτη φάση την έκδοση ενός ψηφίσματος που τροποποιούσε τον αρχικό νόμο ο οποίος προέβλεπε την αποστολή αποίκων στο Βουθρωτό, προσθέτοντας, φυσικά, τον όρο της καταβολής του φόρου που ώφειλαν τον οποίον ο Αττικός έσπευσε αμέσως να εξοφλήσει. Ο Καίσαρ προσποιείται ότι προσπαθεί να βρει μια εναλλακτική λύση σε μια πολύ δύσκολη πολιτική περίοδο γιατί η αναβολή του αποικισμού προκαλεί μεγάλη αντίδραση και πιέσεις εκ μέρους των παλαιμάχων του που γίνονται εντονότερες μετά τη δολοφονία του. Στη Ρώμη κυκλοφορούσαν φήμες, τον Ιούλιο του 44 π.Χ., ότι οι πρώτοι άποικοι εκδιώχτηκαν από τους αγανακτισμένους κατοίκους του Βουθρωτού³⁷, η τελική όμως εγκατάστασή τους δεν στάθηκε δυνατόν να αποτραπεί και πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατο του δικτάτορος από τους διαδόχους του³⁸.

35. Πρβ. Brunt, (*ό.π. υποσ. 13*), 253. E. Deniaux, Un exemple d' inetrvention politique: Cicéron et le dossier de Burhrote en 44 av. J.-C., *Bull. Ass. G. Budé* 2, 1975, 283-296.

36. Για το θέμα αυτό βλ. E. Deniaux, (*ό.π. υποσ. 14*), 245-249.

37. *Ad Att.* XVI. 1, πληροφορία η οποία, παρά την προσπάθεια του Κικέρωνος, δεν στάθηκε δυνατόν να επιβεβαιωθεί πρβ. *Ad Att.* XVI.4.

38. Brunt (*ό.π. υποσ. 13*), 598.

Η περίπτωση της Δύμης είναι ακόμα πιο διαφορετική. Εδώ υπήρχε το προηγούμενο της εγκατάστασης το 67 π.Χ. από τον Πομπήιο ενός μέρους των ηττηθέντων πειρατών³⁹. Μια επιστολή του Κικέρωνος, που χρονολογείται στις 8 Ιουλίου του 44 π.Χ. και στην οποία εκφράζονται φόβοι μήπως στη δυστυχία τους οι πειρατές μετά τη διαρπαγή της γης τους ξαναβγούν στη θάλασσα (*Ad. Att. XVI.1: Dymaeos agro pulsos mare infestum habere nil mirum*), δείχνει ότι η εγκατάσταση αποίκων στη Δύμη είχε κιόλας πραγματοποιηθεί. Δεν ξέρουμε αν οι φόβοι του ρήτορος επιβεβαιώθηκαν. Εν πάσει περιπτώσει οι πειρατές δεν είχαν πολλές εναλλακτικές λύσεις. Μετά τον θάνατο του Πομπηίου δεν διέθεταν γνωριμίες στη Ρώμη για να αποτρέψουν τον αποικισμό ή να ζητήσουν αποζημίωση για την αναγκαστική δέσμευση της περιουσίας που τους είχε παραχωρηθεί από τον Πομπήιο. Η αποικιακή πολιτική του Καίσαρος σημαδεύεται σε πολλές περιπτώσεις από παρόμοια φαινόμενα παράνομης και βίαιης κατάσχεσης της γης πόλεων που είχαν ενεργά σταθεί στο πλευρό του Πομπηίου, ίσως γιατί διέθεταν όπως στην περίπτωση της Δύμης πολλή και πλούσια γη. Ιδιαίτερα στην επιλογή της Δύμης το τελευταίο κριτήριο πρέπει να ήταν αποφασιστικό γιατί η αποικία είχε καθαρά αγροτικό χαρακτήρα⁴⁰, σε αντίθεση με τη γειτονική Κόρινθο που ήταν κατεξοχήν εμπορικό κέντρο με πελώριες δυνατότητες και μέλλον, η δραστηριοποίηση μάλιστα των λιμένων της έμελλε να της προσδώσει εκ νέου την αίγλη και τη δύναμη των χρόνων της ελευθερίας. Ο αποικισμός της εξυπηρετούσε τους ίδιους στόχους με εκείνους του αποικισμού της Καρχηδόνας που και αυτή είχε καταστραφεί εκ θεμελίων από τους Ρωμαίους και ξανακτιζόταν τώρα για να αποτελέσει όπως και πριν από την καταστροφή της τον κυριότερο εμπορικό λιμένα της Αφρικής⁴¹. Αν ο Καίσαρ ήθελε να επιλέξει μια σπουδαία εμπορική και στρατηγική θέση στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου θα έπρεπε να είχε ιδρύσει μια ρωμαϊκή αποικία 22 χιλιόμετρα δυτικότερα της Δύμης, στη θέση της Πάτρας. Το λιμάνι της τελευταίας είχε χρησιμοποιηθεί συστηματικά για την επικοινωνία με

39. Στραβων. 8, C387. 14, C665. Αππιανός, *Μιθριδ.* 96. Πρβ. M. Gelzer, *Pompeius* 1949, 84.

40. Ως παράλληλα παραδείγματα μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση του Βουθρωτού και της Σινώπης πρβ. A.H. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1940, 62. Adcock, *CAH IX*, 711. Η πόλη ήταν αλίμενος παρόλο που βρισκόταν κοντά στη θάλασσα. Στρ. VIII, 7, 5. Πρβλ. R. Balladié, *Le Péloponnèse de Strabon*, Paris, Belles Lettres 1980, 235-236.

41. FR. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, 87.

τη Δύση στη δημοκρατική περίοδο και είχε με επιτυχία υποκαταστήσει την Κόρινθο μετά την καταστροφή της το 146 π.Χ.⁴². Οι λόγοι της μη επιλογής της Πάτρας μας είναι άγνωστοι. Η σκέψη ότι ο δικτάτορας δεν ήθελε να δημιουργήσει μια ισχυρή αντίπαλο της Κόρινθου δεν είναι πειστική και εν πάσει περιπτώσει αναιρείται από την επιλογή της θέσης μετά από μια γενιά, από τον Αύγουστο. Διερωτάται βέβαια κανείς κατά πόσον ο αποικισμός της Πάτρας υπήρχε στη σκέψη ή στα πρώτα σχέδια του δικτάτορα και δεν εγκαταλείφθηκε γιατί προσέκρουσε, όπως και στο Βουθρωτό, σε σημαντικά συμφέροντα επιφανών Ελλήνων και Ρωμαίων που θα θίγονταν από μια ενδεχόμενη εγκατάσταση αποίκων και θα αντέδρασαν έγκαιρα, επιτυγχάνοντας την αποτροπή μιας τέτοιας επιχείρησης στη γέννησή της.

Στην αλληλογραφία του Κικέρωνος με τους Πατρείς φίλους του υπάρχουν πάμπολλες ενδείξεις πως αυτοί είχαν ποικίλους και δικαιολογημένους φόβους μετά το 48 π.Χ. και αντιμετώπιζαν πολλά προβλήματα που επιμελώς αποκρύπτει ο ρήτορας. Ως πρώην Πομπηϊανοί δεν διέθεταν γνωριμίες και προσβάσεις στους εκπροσώπους της νέας ηγετικής τάξης της Ρώμης, μπορούσαν όμως να ελπίζουν ως πελάτες του Κικέρωνος, που παρά τον παραγκωνισμό του από τα κέντρα εξουσίας και αποφάσεων διέθετε ακόμα πολλές γνωριμίες και μπορούσε να επηρεάζει με το αδιαμφισβήτητο κύρος του πολλούς αξιωματούχους που υπηρετούσαν πιστά τον Καίσαρα. Με τους περισσότερους εξάλλου από αυτούς τον συνέδεε μια παλιά φιλία (*amicitia*) της οποίας το κύριο χαρακτηριστικό ήταν η ανταλλαγή αμοιβαίων υπηρεσιών⁴³. Αυτή του έδιδε τη δυνατότητα επέμβασης σε όλα τα πολιτικά επίπεδα. Η δραστηριότητα που αναπτύσσουν και οι ίδιοι οι «πελάτες» και ο Ρωμαίος πάτρων τους για τη διασφάλιση των συμφερόντων τους είναι εντυπωσιακή. Η στρατηγική που ακολουθεί ο Κικέρων δεν διαφέρει διόλου από εκείνη στην περίπτωση του Βουθρωτού. Ο ρήτωρ προσπαθεί με προσωπικές προφορικές ή γραπτές παρεμβάσεις ή συστατικές επιστολές, σε όλα τα επίπεδα, να επηρεάσει αυτούς που αποφασίζουν στη Ρώμη και στην Επαρχία να δοθούν εγγυήσεις για τη λύση των αιτημάτων των πελατών του. Και φαίνεται πως στην περίπτωση των πίο επιφανών τουλάχιστον, όπως ο Λύσων και ο *Curius*, η επιτυχία ήταν εντυπωσιακή. Το φαινόμενο αυτό δεί-

42. Πρβ. A. Rizakis, (ό.π., *υποσ.* 16).

43. Για την *amicitia* και τον ρόλο της στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων βλ. P.A. Brunt, *Amicitia in the Late Roman Republic*, *Pr. Camb. Phil. Soc.* II, 1965, 1-20 και E. Deniaux, *Amicitia, clientèle, liens de fidélité à Rome à la fin de la République* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

χνει πως ετοιμάζονταν και πραγματοποιούνταν οι πολιτικές αποφάσεις στη Ρώμη σε μια περίοδο εμφυλίων συγκρούσεων και πολιτικής κρίσης⁴⁴.

Οι επιστολές που απηύθυνε ο ρήτωρ στον διοικητή της Επαρχίας *Ser. Sulpicius Rufus* και στον διάδοχό του *M. Acilius*, για λογαριασμό των Πατρέων φίλων του, αποσκοπούν στο να υποβοηθήσουν την πρόσβασή τους στον κύκλο του ανθύπατου της Επαρχίας, προφανώς για την καλύτερη προστασία των συμφερόντων τους στην κρίσιμη αυτή περίοδο. Για λογαριασμό του Λύσωνος φαίνεται πως ο Κικέρων απηύθυνε τρεις επιστολές στον *Sulpicius* από τις οποίες η αλληλογραφία διέσωσε μόνο δύο, από τις οποίες πληροφορούμεθα και για το περιεχόμενο της πρώτης. Η επιστολή *Ad Fam. XIII. 19* πληροφορεί ότι ο Λύσων έμεινε, προφανώς το 47/46, ένα ολόκληρο χρόνο στη Ρώμη κοντά στον Κικέρωνα, η καθημερινή επαφή με τον οποίο δυνάμωσε ακόμα περισσότερο μια παλιότερη σχέση⁴⁵. Ο ρήτωρ αναφέρει ρητώς στην επιστολή ότι ακόμα και ο ίδιος είχε φόβους για τα συμφέροντα και την περιουσία του Λύσωνος στην Αχαΐα, κατά τη διάρκεια της απουσίας του τελευταίου στη Ρώμη (*rem et fortunas absentis tuerere*) πρώτον, γιατί ο Λύσων είχε λάβει ενεργό μέρος υπέρ του Πομπηίου κατά τον τελευταίο πόλεμο και είχε σχέσεις με τους εχθρούς του Καίσαρος και δεύτερον, γιατί ο Καίσαρ ήταν παντοδύναμος καθώς είχε συγκεντρώσει στα χέρια του την απόλυτη εξουσία. Από την ίδια αυτή επιστολή (*Ad Fam. XIII, 19*) φαίνεται πως τόσο ο Λύσων όσο και ο Κικέρων ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα για την προστασία των συμφερόντων του πρώτου. Μια από τις πρώτες κινήσεις φαίνεται να ήταν η επιστολή (δέν σώθηκε) που ο Κικέρων απηύθυνε στον φίλο του ανθύπατο της Αχαΐας *Ser. Sulpicius* παρακαλώντας τον να μη παραμελήσει να προστατεύσει τα συμφέροντα και την περιουσία του Λύσωνος κατά τη διάρκεια της απουσίας του. Παράλληλα και με πολύ πείσμα κινήθηκαν προς την κατεύθυνση του Καίσαρος και του περιβάλλοντός του στη Ρώμη. Ο Κικέρων κινητοποίησε τις προσωπικές του γνωριμίες και μαζί με εκείνες του Λύσωνος -που φαίνεται να γνώριζε και άλλους επιφανείς Ρωμαίους με τους οποίους συνδέονταν με δεσμούς φιλοξενίας (*hospitium*) -κατάφερε να πείσει τον Καίσαρα που υποχώρησε μπροστά στην επιμονή των φίλων του δίνοντας μάλιστα ευνοϊκή λύση στα αιτήματα του Λύσωνος και απευθύνοντας γι' αυτό τον λόγο και επιστολή στον *Sulpicius* (Πρβ. *Ad Fam. XIII. 19, 1*).

44. Για το θέμα βλ. Deniaux, (ό.π. υποσ. 35), *passim*.

45. Αυτή ανάγεται τουλάχιστον στο 50 π.Χ. *Ad Fam. XVI.4, 1-2, 5, 1. 9, 3-4*.

Ο Κικέρων συνιστά στην ίδια επιστολή προς τον ανθύπατο τον Λύσωνα και τον γιό του, που είχε υιοθετήσει ο «πελάτης» του *M. Gemellus*, και τον παρακαλεί θερμά να τους θέσει υπό την προστασία του και να τους δεχτεί στον κύκλο του, διαβεβαιώνοντάς τον ότι μια τέτοια ενέργεια θα ευχαριστούσε πολύ τον ίδιο τὸν Κικέρωνα και τον ανθύπατο θα ενθουσίαζε αφού ήταν γνωστή η ποιότητα και η αξιοπιστία αυτών των προσώπων⁴⁶. Η επιστολή αυτή αποδείχτηκε πολύτιμη για τον Λύσωνα γιατί κατάφερε να αμβλύνει τη δυσπιστία και την εχθρότητα με την οποία τον αντιμετώπισε ο ανθύπατος μετά την επιστροφή του στην Πάτρα. Η δυσπιστία οφείλετο στις πληροφορίες του ανθυπάτου ότι ο Λύσων εκφραζόταν προσβλητικά γι' αυτόν κατά τη διάρκεια της διαμονής του στη Ρώμη⁴⁷. Την εντύπωση προσπάθησε να απαλύνει ο Κικέρων με μια νέα του επιστολή στον *Sulpicius* (*Ad Fam.* XIII. 24) στην οποία τον διαβεβαιώνει ότι ο Λύσων, στις καθημερινές τους επαφές στη Ρώμη, δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να τον επαινεί με τα λόγια και τα έργα όσο κανένα άλλο πρόσωπο: *omnia mihi tua et facta et dicta laudabat* (*Ad Fam.* XIII.24, 2). Από την αλληλογραφία φαίνεται πως η κατάληξη αυτής της ιστορίας υπήρξε ευτυχής για τον προστατευόμενο του ρήτορος, γεγονός που γέμιζε και τον ίδιο με ικανοποίηση (*Ad Fam.* XIII.24, 3).

Ο *Curius*, με τον οποίον ο Κικέρων συνδεόταν από τα πρώτα στάδια της δικανικής και πολιτικής του σταδιοδρομίας⁴⁸, είχε εγκατασταθεί στην Πάτρα πριν από το 50 π.χ. -άγνωστο όμως πότε ακριβώς. Φιλοξένησε για πρώτη φορά τον ρήτορα στο ταξίδι της επιστροφής του από τη Κιλικία κατά την παραπάνω χρονολογία⁴⁹ και είχε μαζί του τακτική αλληλογραφία τουλάχιστον ως το 44 π.Χ. Στην Πάτρα ο *Curius* ανέπτυξε διάφορες δραστηριότητες που του απέφεραν μεγάλα οικονομικά κέρδη τα οποία προσπαθεί να διατηρήσει και να επαυξήσει με τη βοήθεια του ρήτορος⁵⁰. Δεν γνωρίζουμε αν είχε με αυτόν

46. Cic. *Ad Fam.* XIII. 19,2: *Quae ne singula enumerem, totam tibi domum commendo. in his adolescentem filium eius, quem C. Maenius Gemellus, cliens meus, cum in calamitate exsili sui Patrensis civis factus esset, Patrensiu legibus adoptavit. ut eius ipsius hereditatis ius causamque tueare.* Πρβ. καί όπ.π. 19,3.

47. *Ad Fam.* XIII.24, 1: *quod ad te delatum diceret sese contra dignitatem tuam Romam de te loqui solitum esse.*

48. *Ad Fam.* XIII.17,1. Πρβ. J. Bayet, *Cicéron, Correspondance* V, Paris CUF 1964, *ad loc.*, notes complémentaires σ. 293.

49. *Ad Fam.* XVI.4,2. *Ad Att.* VII.2,3.

50. *Ad Fam.* VII. 29.1. *Quare, Cicero mi, persevera constanter nos conservare et Sulpici successori nos de meliore nota commenda, quo facilius tuis praeceptis obtemperare possimus, teque ad ver libentes videre et nostra refigere deportareque tuto possimus.*

οικονομικές συναλλαγές. Ορισμένα όμως σημεία της αλληλογραφίας υπαινίσσονται την ύπαρξη κάποιων οικονομικών σχέσεων. Η μεταφορά, λόγου χάρη, χρημάτων στον *Tiro* που ζήτησε επανειλημμένα ο ρήτορας από τον *Curius*, δεν μπορεί να αποτελεί μια κάποια μόνο εξυπηρέτηση προς τον πάτρωνά του αλλά μέρος κάποιων ευρύτερων συναλλαγών⁵¹. Η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι ο Κικέρων ήταν μαζί με τον Αττικό μεταξύ των κληρονόμων του *Curius*⁵², του οποίου οι συναλλαγές με τον δεύτερο δεν έχουν αμφισβητηθεί⁵³.

Ο Κικέρων αναφέρει σε δύο περιπτώσεις ότι ο πελάτης του ήταν *negotiator* (Cic. *Ad Fam.* XIII, 17 και 50) αλλά ο όρος αυτός δεν είναι καθόλου σαφής αφού ο *Curius* μπορούσε να ασχολείται και με τραπεζικές εργασίες όπως μαρτυρεί το παράδειγμα που προαναφέρθηκε αλλά επίσης και με το εμπόριο, αν λάβει κανείς υπόψη του τη στρατηγική θέση της Πάτρας στις θαλάσσιες επικοινωνίες με τη Δύση⁵⁴. Τέλος η συλλογή και μεταφορά πληροφοριών ή επιστολών μπορούσε να αποτελεί μέρος των απασχολήσεών του όπως αφήνει να εννοηθεί ο Κικέρων στην τελευταία αναφορά του γι' αυτόν το 44 π.Χ.⁵⁵. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο *Curius* ήταν ένας *negotiator* πολύ μεγάλης σημασίας, του οποίου οι επιχειρηματικές δραστηριότητες δεν βρίσκονταν σε αντίθεση με την υποθετική του υπαγωγή στην τάξη των ιπέων γιατί πολλοί εκπρόσωποι της τάξης αυτής, κυρίως στα τελευταία χρόνια της δημοκρατίας, ήταν *negotiatores*. Οι δραστηριότητές τους δεν περιορίζονταν στο εμπόριο όπως είχε υποτεθεί παλιότερα. Οι ίδιοι μπορούσαν να είναι και μεγάλοι ιδιοκτήτες γης⁵⁶. Ο Κικέρων απηύθυνε για λογαριασμό του επιστολές στον *Sulpicius*, καθώς και στον διάδοχό του *M. Acilius* στις οποίες μιλά

51. *Ad Fam.* XVI. 4,2. *Ad Att.* VIII. 5 και 6 (τέλος): *Tironem nostrum ab altera relicto audio. Sed eum video in sumptum ab allis mutuatum. Ego autem Curium nostrum, si quid opus esset, rogaram. Malo Tironis verecundiam in culpa esse quam in liberalitatem Curi.* Πρβλ. J. Carcopino, *Les secrets de la correspondance de Cicéron I*, Paris 1947, 180-181.

52. *Ad Att.* VII.2 και σχόλια MacDermott, Manius Curius, *Cl. Weekly*, 41, 1948/9, 183.

53. Πρβλ. J. Carcopino, *ό.π.*, υποσ. 13 και N.K. Rauch, *Cicero's Business Friendships: Economics and Politics in the Late Roman Republic*, *Aevum* 80, 1986, 3-30, ιδιαίτερα σ. 12 και υποσ. 47.

54. Για τη σημασία του όρου *negotiator* βλ. Α. Ριζάκης, Η κοινότητα των «συμπραγματευομένων Ρωμαίων» της Θεσσαλονίκης και η ρωμαϊκή οικονομική διεϊσδυση στη Μακεδονία, *Αρχαία Μακεδονία VI*, Θεσσαλονίκη 1986, 511 υποσ. 1 όπου είναι συγκεντρωμένη και η πρόσφατη βιβλιογραφία.

55. Πρβ. MacDermott, (υποσ. 50), 183.

56. Πρβ. MacDermott, (ό.π. υποσ. 50), 183 και γενικότερα για το θέμα βλ. Cl. Nicolet, *L'ordre équestre à l'époque républicaine*, Paris 1966, 185 κεξ.

με πολύ θαυμασμό και με πολύ κολακευτικά λόγια γι' αυτόν και τον συνιστά ανεπιφύλακτα στους διοικητές της Επαρχίας⁵⁷. Φαίνεται ωστόσο ότι τα οικονομικά προβλήματα του *Curius* τακτοποιήθηκαν από μόνα τους και δεν χρειάστηκε καν η επέμβαση και βοήθεια των ανθυπάτων φίλων του Κικέρωνος⁵⁸. Παρόλα αυτά εξακολουθεί να αναβάλλει την επιστροφή του στη Ρώμη, παρά τις επίμονες παραινέσεις του Κικέρωνος είτε προφασιζόμενος ότι δεν έχει ρυθμίσει τις οικονομικές του υποθέσεις είτε γιατί η περίοδος είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη⁵⁹. Πράγματι δεν γνωρίζουμε αν ο *Curius* επέστρεψε ποτέ στη Ρώμη ή αν τελείωσε τις μέρες του στην Πάτρα, όπως προφανώς συνέβη με τον συμπατριώτη του *M. Gemellus*⁶⁰.

Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι «πελάτες» του Κικέρωνος αποτελούν κατά πάσα πιθανότητα και τον πυρήνα της τοπικής αριστοκρατίας της Πάτρας αυτή την περίοδο. Ο Λύσων και ο ιατρός Ασκλάπων, που περιποιήθηκε τον άρρωστο δούλο του ρήτορα στην Πάτρα τον χειμώνα του 50/49 π.Χ.,⁶¹ είναι τυπικοί εκπρόσωποι των διανοουμένων ή επιφανών Ελλήνων φίλων της Ρώμης, των τελευταίων χρόνων της Δημοκρατίας, των οποίων ο πιο μακρυνός πρόγονος είναι ο Πολύβιος⁶². Διαθέτουν πλούτο που μπορεί να προέρχεται από την κατοχή μεγάλων εκτάσεων ή από άλλες κερδοφόρες επιχειρήσεις και γνωρίζουν πως η διατήρηση των προνομίων τους εξαρτάται από τους δεσμούς «πελατείας» που μπορούν να έχουν με ισχυρούς Ρωμαίους. Οι σχέσεις αυτές καλλιεργούνται με επιμέλεια με την ανταλλαγή αμοιβαίων πληροφοριών και υπηρεσιών χωρίς καμιά παρεκτροπή. Από την αλληλογραφία δεν φαίνεται να έχουν συγκρουόμενα συμφέροντα. Ο *Curius* γνωρίζει ασφαλώς τον Λύσωνα και ο *Gemellus* υιοθετεί τον γιό του. Ο τελευταίος γίνεται και *civis Patrensis*, περίπτωση ασφαλώς μοναδική για ένα επιφανή Ρωμαίο αλλά αποκαλυπτική για τη συναίνεση και συγχώνευση ανάμεσα στους εκλεκτούς εκπροσώ-

57. Π.χ. *Ad Fam.* XII. 173: *M. Curi mores eamque cum probitatem tum etiam humanitatem ut eum amicitia tua et tam accurata commendatione, si tibi sit cognitus*, βλ. και ένα μεταγενέστερο γράμμα του ρήτορος (*Ad Fam.* VII. 30 του Ιανουαρίου του 44) που απευθύνεται στον «πελάτη» του και τον πληροφορεί ότι επισυνάπτει την επιστολή που απηύθυνε για λογαριασμό του στον *Acilius*.

58. *Ad Fam.* VII.31,2, Φεβρουάριος 44: *ex tuis litteris non multum opus fuisse propter tuas res ita contractas, ut, quemadmodum scribis, nec caput nec pedes. Equidem vellem, uti pedes haberent, ut aliquando redires*.

59. Πρβ. MacDermott, (υποσ. 52), 181-183.

60. Η αλληλογραφία δείχνει ότι στις αρχές του 44 π.Χ. ήταν ακόμα στην Πάτρα *Ad Fam.* VII.30 και 31.

61. Για τον τελευταίο βλ. την συστατική επιστολή που απηύθυνε για λογαριασμό του ο Κικέρων στον διοικητή της Επαρχίας *Ser. Sulpicius*. *Ad Fam.* XIII.20.

62. Πρβ. Bowersock, (ό.π. υποσ. 3), 1-13.

πους των δύο εθνικών κοινοτήτων ήδη από αυτή την περίοδο. Υπερηρούν με αφοσίωση τον ίδιο πάτρωνα και ακολουθούν τις πολιτικές συμβουλές και υποδείξεις του. Στις δύσκολες στιγμές, όταν δηλαδή η πολιτική συγκυρία δεν είναι ευνοϊκή, καταφεύγουν σε αυτόν που αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και επιδιώκει χάρη στο πλέγμα των προσωπικών του διασυνδέσεων να διασφαλίσει τα συμφέροντα των πελατών του που βρίσκονται σε κίνδυνο. Μόνοι τους δεν αναλαμβάνουν καμία απολύτως πρωτοβουλία, ή αν το κάνουν αυτό γίνεται πάντα με την έγκριση του πάτρωνός τους. Είναι σαφές ότι τα συμφέροντα της μεικτής αυτής αριστοκρατίας δεν είναι μόνον οικονομικά και πολιτικά. Έχουν κοινά πνευματικά ενδιαφέροντα γεγονός που βοηθά ώστε η «συγχώνευση» που αρχίζει σε αυτά τα κοινωνικά στρώματα αυτή την εποχή να επεκταθεί και στα κατώτερα στην αυτοκρατορική περίοδο.

Η διαφοροποίηση ανάμεσα στους Έλληνες υπηκόους της Ρώμης όπως π.χ. ο Λύσων και στους Ρωμαίους εκπροσώπους όπως π.χ. ο *Curius* είναι ωστόσο σαφής. Ο Κικέρων δεν απευθύνεται σε αυτούς με τον ίδιο τρόπο και οι σχέσεις και κυρίως η εμπιστοσύνη δεν είναι οι ίδιες. Τον Λύσωνα τον κρατά σε κάποια απόσταση και μερικές φορές τον βλέπει με καχυποψία ενώ αντίθετα τον *Curius*, με τον οποίο τον συνδέει παλιά φιλία, τον θεωρεί ισάξιο του, τον περιβάλλει με τιμή και του έχει απόλυτη εμπιστοσύνη⁶³. Την ανωτερότητα αυτή των Ρωμαίων δεν φαίνεται να αμφισβητούν οι εντόπιοι. Η ισχύουσα τάξη θεωρείται πλέον δεδομένη και κανείς δεν διανοείται να την ανατρέψει. Θέλουν μόνο να αποκομίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα προσωπικά ωφέλη. Αυτό δείχνει η αλληλογραφία. Οι πλούσιοι Έλληνες της Πάτρας, όπως και οι ομόλογοί τους των ελληνικών πόλεων, επιχειρούν με κάθε τρόπο να αναπτύξουν σχέσεις με ισχυρούς Ρωμαίους και να προσκολληθούν στην «πελατεία» τους. Η κοινωνία της Πάτρας είναι η εικόνα σε σμίκρυνση πολλών πόλεων της Ελλάδος και της ελληνόφωνης ανατολής αυτή την περίοδο. Εκατό χρόνια μετά τον αχαιικό πόλεμο και τη βίαιη αντίδραση ακόμη και των ευπόρων

63. *Ad Fam.* XVI.4,2: *Ad Curium vero, suavissimum hominem et summi officii summaeque humanitatis, multa scripsi, in his etiam ut, si tibi videretur, te ad se transferret; Lyso enim noster vereor ne neglegentior sit, primum quia omnes Graeci, deinde quod, cum a me litteras accepisset, mihi nullas remisit.* Η *neglentia* αυτή του Λύσωνος συνιστά ένα από τα χαρακτηριστικά της *levitas* για την οποία οι Ρωμαίοι κατηγορούσαν τους Έλληνες. Πρβ. Ν.Κ. Petrocheilos, *Roman Attitudes to the Greeks*, Athens (S. Saripolos's Library, no. 25), 1974, 40-43. Την εμπιστοσύνη στον *Curius* ο Κικέρων εκδηλώνει και σε πολλές άλλες περιπτώσεις: *Ad Att.* VII.2: 3 στο τέλος, VIII.5 και 6 στο τέλος, IX.17 στην αρχή, X.4 στο τέλος).

τάξεων στην επιβολή της επιτροπείας της Ρώμης⁶⁴ η ίδια αυτή τάξη όχι μόνο αποδέχεται πλέον τη σχέση αυτή «πελατείας» αλλά και την επιδιώκει. Η προσαρμογή αυτή είναι αργή ακόμα στη Δημοκρατική περίοδο και επιταχύνεται μετά την εγκατάσταση, λίγα χρόνια αργότερα από τον Αύγουστο, μιας ρωμαϊκής αποικίας παλαιμάχων στην Πάτρα.

64. Πρβ. A. Fuchs, *The Bellum Achaicum and its Social Aspect*, *JHS* XC, 1970, 78-89 και του ίδιου *Social Revolution in Dyme in 116-114 B.C.*, *Scr. Hieros.*, 23, 1972. 21-27.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF ROMAN COLONIZATION IN THE N.W. PELOPONNESE

The period of the Civil Wars was especially destructive for almost all Greek cities, and both military and political events led to the further debasement of their political, social and economic role. This decline is intensified after the battle of Pharsala, and is marked by two decisions of special importance for the future of the region, namely the creation of an independent province of Achaëa, and the installation of Roman colonies. These measures irrevocably destroyed the previous balance of power between the cities of the Greek world and the traditional social hierarchy within some of them.

The ruling classes of the cities, while fully conscious of these disruptive developments, had neither the power nor the prestige to react effectively. They silently accepted the new *status quo* and did what they could to further their own personal fortunes. In particular, certain individuals who had been actively involved on Pompey's side, and had reason to fear retribution, went to considerable lengths to thwart, or at least modify in their own favour, the Dictator's plans. They viewed with special apprehension the establishment of Roman colonies, which initially occurred in two areas, Epirus (Bouthroton) and N. and N.W. Peloponnes (Corinth and Dyme). Rome for her part made no attempt to explain her new policy towards the Greek world. The decision to send colonists to the areas just mentioned was imposed by pressures from Caesar's veterans and from the Roman proletariat and forms part of the new Roman policy initiated by Caesar and consummated by Augustus. This policy aimed at a greater unification of the empire, and the elimination of those elements which had encouraged internal conflicts.

The colonization of Corinth was the easiest, because the land belonged to the *ager publicus*, so there were no legal or socio-economic impediments to the procedure. But at Bouthroton this favourable factor was absent. Caesar justified the despatch of colonists as compensation for taxes which the city owed to Rome but could not pay. This debt was now to be paid by the alienation of a part of the city's lands. There was strong reaction to the Dictator's plans both from the big landowners like Atticus, and from the smaller landowners who were threatened by the undertaking. Cicero managed to avert the colonization temporarily, but it was eventually brought about after Caesar's death. Finally, in the case of Dyme, not even the formalities were observed, as they were at Bouthroton. An important part of the population of Dyme consisted of pirates established there in 67 B.C. by Pompey. They were part of his following, and had clearly compromised themselves in the period before Pharsala. The Dymaeans lacked well-placed contacts in Rome and seem not to have reacted to the colonization, which had been completed before July 44 B.C. Cicero records that the pirates were ejected from their lands, which were given to the new settlers.

In contrast with the Dymaeans, many of the citizens of Patra were impressively active in defence of their property and interests during this crucial period. Among the Greeks Lyson is the most important figure, among the Romans M. Curius, *negotiator*, a member of the equestrian order who had extensive business interests in the area. Subsidiary roles were played by Asklaon and M. Gemellus. Several of these figures, for example Lyson, had been seriously compromised during the last Civil War as friends of Pompey. They had good reason to fear. Their patron Cicero fully appreciated the critical situation of his friends, but does not explain exactly what was the terrible threat that faced them. His references are obscure and full of unspoken implications. Clearly the threat had to do with the colonization plan for the area; but unfortunately we do not know whether Patra was part of Caesar's original plans—though this is likely, granted Patra's favourable position for communication and trade with Italy. Perhaps this is the explanation for all the activity and reaction of Cicero's friends at Patra, and for Cicero's own activities—so that Dyme will have been chosen as an alternative solution. But regardless of this problem, it is clear that Cicero's attempts to protect the fortunes and interests of his friends are aimed firstly at Caesar's circle in Rome, and secondly at the governor of the province of Achaëa, who happened to be a friend. Cicero's attempts were wholly

successful, and a source of satisfaction both to himself and his clients.

Our evidence about Patra reveals the existence there of a mixed aristocracy of Greeks and Romans, who work together and form firm bonds both internally (for example, M. Gemellus adapted Lyson's son) and with distinguished personages in the capital, whose assistance can be invoked when vital interests are endangered. This mixed society of Patra foreshadows that of the imperial period, when the cohabitation of Roman veterans and Greeks of Patra will generate that cultural mix so characteristic of the Graeco-Roman East.